

Julas symboler og tradisjoner

Bakgrunnen for vår julefeiring er et komplisert flettverk av skikker og symboler. Noen tenker vi nok over bevisst, for eksempel når vi setter julestjerna i toppen av juletreet. Andre er mer skjult for de fleste av oss, og vi må lete ganske lenge i leksika eller kanskje grave dypt i Google på Internett for å finne grunnen(e) til at vi feirer Lucia. Eller har vi tenkt over hva juleneket egentlig skal symbolisere? Det er nok å spekulere på og lære om når temaet er våre skikker, merkedager og symboler knyttet til jula.

Lucia

Lucia var en kristen helgen fra Sicilia, død i år 303 under keiser Diokletians kristenforfølgelse. Hun ble skytshelgen for blinde (navnet kommer av latin lux, 'lys') og ellers et populært forbilde for store deler av kristenheten.

Vår luciafeiring er en blanding av festen for Lucia og minnet om *Lussi*, en farlig kvinnelig figur som var ute natt til 13. desember. En måtte passe seg for henne. Hun kom for å kontrollere at alt var i rute til julefeiringen. Alt grovarbeid til jul, som spinning og tresking, skulle nå være unnagjort. Og en skulle være i gang med baking og brygging. En kunne beskytte seg mot Lussi ved å lage kors av tjære eller skjære inn kors over dører og vinduer. Dette ligner på noe som skjedde i forbindelse med jødernes dra-

St. Lucia, malt av Nicolò di Segna, ca. 1340

matiske utferd fra Egypt. Da de skulle flykte fra Farao om natten, strøk jødefolket blod på dørkarmene for å verne seg mot dødsengelen. Lussis vesen minner ellers på mange måter om de underjordiske (jfr. senterflytting i gammel og nyere tid!).

Mørkets makter var på ferde denne natten, altså natt til 13. desember. Dette står jo i sterk kontrast til den lyse Lucia, den kristne helgenen. Folketradisjonen sier også at dyra kunne snakke denne natten (et fenomen som òg er knyttet til julenatten). Hestene var ofte redde lucianatten, fortelles det også.

Men ting er enda mer innfløkt enn som så. For navnet Lucia minner jo også om *Lucifer*, ett av flere navn på den onde. Merkelig nok betyr navnet Lucifer 'lysbærer', dvs. nettopp det barna gjør i barnehager, på skoler og sykehjem i våre dager, når de går Lucia med tente lys. I 1927 arrangerte Stockholm Dagblad en skjønnhetskonkurranse, en *Lucia-tävling*, som satte fart i den mer moderne formen for luciafeiring.

Med andre ord: Dagens svensk-inspirerte feiring av luciadagen 13. desember med lys, lussekatter og prosesjoner er en interessant blanding av norrøn folketro, kristen helgentradisjon og moderne former for PR.

Julenissen

En lignende blanding av norrøne og kristne tradisjoner finner vi i forbindelse med julenissen. *St. Niklas* var biskop i Myra i Lilleasia (dagens Tyrkia). Han ble født omtrent samtidig som den hellige Lucia, på slutten av 200-tallet. Det er knyttet mange legender til den hellige Niklas. Blant annet trodde folk han bare tre dager gammel stod selv i badebaljen. Mer troverdig er historien om at den gavmilde Niklas anonymt gav tre fattige piker medgift så de kunne stifte egen familie. Familien deres var så fattig at de unge jentene ellers ville vært tvunget ut på gaten for å tjene til livets opphold. Ifølge én versjon kastet Niklas tre gullklumper inn gjennom farens vindu. Andre versjoner av legenden vil ha det til at gavene ble kastet

ned gjennom murpipa og havnet i døtrenes strømper mens de hang til tørk. Men det er òg andre tradisjoner som er blitt forbundet med den hellige Niklas. Han skal ha forhindre henrettelsen av tre uskyldige menn som var dømt til døden av en urettferdig dommer. Mens han deltok på kirkemøtet i Nikea i år 325, skal Niklas ha hindret et skip fra å gå under. St. Niklas er derfor regnet som beskytter av jurister og sjøfolk, men også av mange andre yrkesutøvere: bønder, fiskere, bakere og apotekere. Videre er han i kunsten ofte fremstilt som beskytter av barn, skoleelever og giftelystne piker. Merkedag for St. Niklas er 6. desember (Nilsmesse).

Den amerikanske julenissen, *Santa Claus*, farer verden over med sine reinsdyr og spanderer gaver i stor stil. Dette er jo på sett og vis en variant av St. Niklas, men nå i kommersiell, «moderne» utgave.

Våre forestillinger om julenissen er også forbundet med den *norrøne nissen*, dvs. fjøsnissen eller gårdsvokteren. I gammel folketro her i Norden var han en småvokst skapning med skjegg og rød topplue. Han gjaldt det å holde seg inne med for alle gårdens folk. Å sette ut grøt til nissen er i vår tid en artig handling som mange unger synes er spennende. Dette har nok opprinnelig vært en offerhandling i gammel tid for å oppnå fred og fruktbarhet på gården. Også det å skvette litt øl på varmen i peisen (til Loke?) tilhører samme tankegang. Denne nissen var en lunefull figur, som kunne hevne seg på gårdskapet hvis de ikke feiret jul på «rett» måte. Vi kjenner lett igjen Lussi i denne nissen. De opererer på samme måte, og kan forstås som den mannlige og kvinnelige varianten av samme underjordiske skikkelse.

Jól/jul

I førkristen tid ble jól antakelig feiret som en fruktbarhetsfest. Både tidspunktet og lengden på festen kunne variere. Snorre nevner at våre forfedre feiret jól i tre dager midtvinters (12. januar, i slutten av måneden mørsugur), men kildene er usikre.

Denne tiden av året var et kritisk punkt for vekstkraften og fruktbarheten for planter, dyr og mennesker. Selve navnet på festen kan ha sammenheng med et av Odins mange navn, nemlig Jólnir. Kirken forsøkte å endre navnet på julehøytiden her i nord til Kristmesse, men dette navnet slo aldri gjennom. Den norrøne betegnelsen jól (jul) ble brukt i Norden også etter at kristendommen ble innført. Det heter fortsatt ”jøl” (med rund o) i mange norske dialekter, blant annet på Vestlandet og i Telemark, og ikke minst på Island. I England ble derimot ordet Christmas (‘Kristmesse’) vanlig.

Forfedrene på besøk

Skikken med å la julelysene brenne natten igjennom fra julaften til juledag henger trolig sammen med at man mente forfedrene vendte tilbake til gården julenatten. Derfor skulle maten stå framme på bordet. Sengene skulle helst stå tomme for at de døde kunne ligge i dem, og selv lå gårdsfolket på gulvet, i halmsenger. Denne eldgamle skikken med julehalm var trolig et fruktbarhetssymbol, omtrent som juleneket (som vi kommer tilbake til). Skikken med å strø halm på gulvet ble senere, i kristen tid, tolket i lys av stallen og krybben. Slukket julelyset av seg selv julenatta, var det et varsel om at noen i huset ville dø i det kommende året.

Julekvelden var de onde maktene ute i særlig grad. Da fór åsgårdsreia gjennom lufta på ildsprutende hester, en larmende flokk av slåsskjemper, drapsmenn, druk-

kenbolter og andre urolige sjeler. Gammelt beskyttet en seg mot de onde maktene ved å kaste stål i brønnen eller male et kors av tjære over alle dører. Til og med husdyra (kyrne) fikk et tjærekors i pannen og på korsbenet. Julenatta var òg i gammel tid egnet for *varsler*. Da kunne du finne ut hvem du kom til å bli gift med det kommende året: Noen steder i landet kunne ei jente ta et garnnøste som hun hadde spunnet på tre fredagskvelder før jul, klive opp på taket med det og slippe nøstet ned gjennom pipa eller nedpå ildstedet. Mens hun nøstet det opp igjen, ville hennes fremtidige mann gripe tak i den løse enden. Som vi forstår, var ekteskapsmarkedet begrenset til gårdsfolket, eventuelt venner og slektninger ellers som var på besøk i huset.

Julekvelden skulle dyra ha ekstra godt stell. I Rendalen brukte budeia å si: «No gi’ je ky’n mine som jomfru Maria ga sine».

Ølbrygging til jul

I førkristen tid ble det drukket øl til gudenes minne eller ære. Dette skulle også sikre fruktbarheten i det kommende året. Juleølet måtte være ferdig brygget innen en viss tid. Etter at kristendommen ble innført, var man også opptatt av dette. Det medførte bot hvis man ikke hadde brygget ferdig innen fristen.

Primstavtegnet for 21. desember var ofte ei bøtte eller tønne. Dagen kalles Tomasmesse, til minne om apostelen Tomas. Dagen har mange navn rundt om i landet: «Tomas bryggjar», «Tomas fulltønne» eller «Tomas med bøtta». Vanlig tradisjon var at da skulle juleølet fylles på tønner. Nå ventet man mildvær. Mange steder kalles det «kakelinna» eller «lefstøya» («lefstøygen»).

Etter kristendommens innføring drakk man ikke lenger til Odin og Tors ære, men for Kristus og jomfru Maria.

Julefeiring med nytt innhold, men mange gamle skikker holdt seg

Selv om det gamle norrøne navnet på festen midtvinters ble beholdt, skjedde det to viktige endringer i julefeiringen etter hvert som kristendommen begynte å prege kulturen i landet vårt. Julas hoveddato ble nå bestemt til 25. desember (eller natt til denne), og den skulle markere Kristi fødsel i stedet for å være en fruktbarhetsfest til de gamle gudenes ære. 24. desember er navnedagen for Adam og Eva. Jesus er i kristen tradisjon forstått som den nye Adam, som kom for å gjenopprette menneskehetens skade og gjenåpne paradiset.

Likevel overlevde mange skikker fra hedensk tid, enten i ny, kristnet form eller i mer opprinnelig drakt. Som et eksempel på det første kan en nevne skikken med julegaver (med forbilde i de vise menn fra Østerland), mens juleneket er en tradisjon som har mer direkte forbindelse til førkristen tid. I våre dager oppfattes juleneket som en koselig tradisjon med tanke på småfuglene. I eldgammel tid symboliserte neket noe annet, nemlig jordens kraft og fruktbarhet. Mange varsler var helt opp til vår egen tid knyttet til juleneket. Spurv i neket før det var satt opp, varslet dødsfall i familien. Skjærer i neket etter at det var reist, betydde dårlig avling, mens småfugler var et godt tegn. Mange passet derfor på å jage vekk skjærene når neket ble satt opp på gårdstunet.

Når ble Jesus født?

Vår tidsregning startet minst fire år for sent. Ifølge kildene levde kong Herodes da Jesus ble født. Men ut fra sammenligning med andre kilder vet vi nå at Herodes døde i år 4 før vår tidsregnings begynnelse. Jesus må altså ha blitt født minst 4 år før år 0. Det er også et annet problem med tidfestingen

av Jesu fødsel. For noen folketelling mens kong Herodes ennå levde, kjenner vi ellers ikke til. Kan Lukasevangeliet ha feilplassert folketellingen, eller blandet han den sammen med en regional skatteregistrering? Disse problemene er antakelig uløselige i lys av de kildene vi i dag har til rådighet. Det eneste noenlunde sikre vi kan si, er at Jesus trolig ble født en gang mellom år 7 og 4 f.Kr.

Juletreet

Fra gammelt av i landet vårt var det vanlig å pynte med einer og grankvister. Dette var sannsynligvis også et fruktbarhetssymbol, altså mer enn «bare pynt». Tradisjonen med juletre kommer fra Tyskland fra slutten av 1500-tallet. Juletreet er først og fremst en protestantisk skikk. I den katolske kirken var julekrybben derimot viktig. Skikken med juletre møtte motstand til å begynne med, ikke bare hos katolske prester. Den ellers så frilynte N.F.S. Grundtvig var heller ingen tilhenger av treet i begynnelsen, selv om han endret syn.

Julekort fra 1880 (kunstner ukjent).

Først var nok juletreet i bruk helst i typisk velstående hjem. På gamle, koselige julekort kan vi ofte finne motiv med en gutt

eller ei jente som står utenfor et staselig hus, med nesa flatklemt mot vinduet og stirrer på et stort, vakkert juletre inne i storstua. Her i Norge ble kirkene åpnet for juletreet rundt 1920. Innen den tid var det flere, både her til lands og ellers, som mente at juletreet var en avgud. Å gå rundt det var som å danse rundt gullkalven. Et svensk julekort fra 1860-årene viser dansende barn rundt et lysende juletre, mens en mann spiller på ei fele med ei ølkagge (?) stående i nærheten. Denne kombinasjonen av juletre, barn, fele og alkoholholdig drikk skremte sikkert en del.

La oss se litt nærmere på hva treet har symbolisert i tidligere kulturer.

Fra jødisk og kristen tradisjon kan vi tenke på kunnskapens tre og livstreeet i Edens hage. Vintreeet er i Det gamle testamentet særlig et symbol på folket Israel. Senere ble vintreeet et bilde på kirken, med Jesus som stammen og de troende som grenene.

Trær spiller òg en viktig rolle ved særskilte hendelser i Bibelen. I den forbindelse må vi ta en sving innom Nord-Østerdal, nærmere bestemt Tolga! «Mamre lund» står det skrevet med forseggjorte bokstaver over døra på et uthus ved Tolga sentrum, på venstre side av fylkesvegen når du kjører mot Os, like før avkjøringen mot Vingelen. De fleste som kjører forbi dette stedet, kjenner trolig ikke til bakgrunnen for dette navnet. Det må vi nemlig til det gamle Israel for å finne opphavet til. Abraham møtte en gang tre menn (som viste seg å være engler) i en eikelund ved et sted som het Mamre. Der fikk Abraham beskjed om at han snart skulle bli far. Abraham og Sara var nå begge gamle, og «Sara lo» inne fra teltet, står det, av en slik merkelig beskjed. Englene mente at hun lo, men Sara ble redd og nektet. Dette skjedde altså ved en lund

av eiketrær i Mamre.

Et annet eksempel på at trær eller busker nevnes ved berømte hendelser i Bibelen, er Moses ved den brennende tornebusk. Moses ble forbløffet over at busken ikke brant opp og gikk nærmere for å se. Da fikk han følgende beskjed fra himmelen: «Ta av deg skoene! For stedet du står på, er hellig grunn!». Dette er for øvrig bakgrunnen for at muslimene tar av seg skoene før de går inn i moskeen.

Også andre trær har spilt en viktig rolle i kulturhistorien, for eksempel palmetreeet. Ifølge Koranen fødte Maria Jesus under et palmetree, ensom og langt ute i ørkenen. Det falt dadler ned fra treeet, så Maria fikk spise, og en vannkilde sprang opp under treeet. Palmetreeet er symbolet på livskilden i mange østlige kulturer, ikke bare islam.

Juletreeet kan også forstås på en annen bakgrunn, nemlig det norrøne livstreeet Yggdrasil. Dette var en ask som alltid var grønn, fortelles det. Et eviggrønt tre som symboliserte livskraften. Yggdrasil var samtidig et verdenstre, hvor de tre røttene representerer menneskenes, kjempenes og dødsgudinnen Hels verden. En slange eller orm gnager uopphørlig på den ene roten. Grenene brer seg utover hele verden, mens toppen av Yggdrasil når opp til gudenes bolig i himmelen. All verdens dyr bor i dette treeet, bl.a. geita Heidrun. Et ekorn (Ratatosk) løper opp og ned på treeets stamme og formidler hatske beskjeder mellom ørnen i toppen og slangen ved roten.

Ifølge Håvamål hengte Odin seg frivillig i et tre, som et slags offer for å nå visdommen, særskilt runenes hemmelighet. Den kristne fremstillingen av Jesus på korset (korstreeet) i kirkekunsten kan også kanskje ha påvirket forestillingen av Odin her. Fra overgangen mellom hedendom og kristendom forteller historikeren og teologen

Adam fra Bremen i et historisk verk (ca. 1070-1080) om et stort, grønt tre i Uppsala. Det hang mange lik i dette treet, forteller historikeren. Var dette etter menneskeofring, eller var det dødsdømte som ble hengt opp på denne måten?

Fra dette uhyggelige treet i det gamle Uppsala til vårt kjære juletre er det et langt sprang. Historikken og symbolikken er svært komplisert. Den kjente programskaperen og TV-stemmen Oddgeir Bruaset sier i sin bok fra 2017 om juletreet: «Treet har røtter i heidendommen, med glans av kristendommen». Dette oppsummerer og tolker juletreets historie ganske så treffende.

Hva så med juletrepynten? Engler, lys, stjerne, spir og kurver på juletreet er lett å tolke som kristne symboler. Betlehemsstjernen skulle helst ha fem spisser (symboliserer Jesu fem sår på korset). Men flere utforminger av stjernen er brukt. Selv om mesteparten av juletrepynten kan gis en kristen tolkning, kan noe også forstås mer allment (kuler, lys, flagg), eventuelt fra førkristen tradisjon (for eksempel nisser). Juletrefoten var fra gammelt av laget med korsform, altså entydig et kristent symbol.

Så er det interessant at granbar og grantré også hører en annen livssfære til enn julefeiringen, nemlig dødsfall. Da jeg var prest i Blaker på Romerike rundt 1990, var det vanlig å legge granbar ved innkjørselen til hjemmet der et dødsfall nettopp hadde skjedd. Dette var et slags signal om sorg, på linje med flagget på halv stang. Et lite grantré eller to ved innkjørselen til kirken eller kapellet på gravferdsdagen var også vanlig. Flere av disse skikkene brukes trolig fortsatt noen steder i landet. Men grantrær er òg brukt som et vern mot onde makter, for eksempel i Sverige, hvor det har vært vanlig med to små grantrær på hver sin side av inngangsdøra til bolighuset i jula.

Julekrybben og stallen

Julekrybben oppstod på 1200-tallet med Frans av Assisi. Figurene i en vanlig julekrybbe har sin forklaring fra juleevangeliet, kanskje bortsett fra oksene og esellet. Derfor et par ord om dem. Bakgrunnen er trolig et ord fra profeten Jesaja: «Oksene kjenner sin eiermann og et esel sin herres krybbe, men Israel kjenner intet, mitt folk forstår intet». Oksene ble et symbol på det jødiske folk; esellet på hedningene, dvs. de andre folkeslagene.

Ble Jesus forresten født i en hule eller en stall? Dette vet vi ikke sikkert. Han ble lagt i «en krybbe» ifølge Lukasevangeliet, og derfra har en sluttet at det skjedde i en stall eller et fjøs. Men det kan ha vært i en hule, eller inntil en bergvegg utendørs.

De vise menn fra Østerland besøkte den nyfødte, forteller Matteusevangeliet. Der heter det at Josef og Maria befant seg i et «hus» (*oikos*; vi har det samme ordet i *økonomi*, 'husholdning'). Vi vet heller om ikke om det var tre vise menn (det står bare «noen vismenn» i teksten). Den eldste fremstilling i Norge av de hellige tre konger finnes forresten på Dynnasteinen på Gran på Hadeland (runeinnskrift fra ca. 1050).

Vi kjenner flere legender om hva som skal ha skjedd juleaften da Maria fødte: En romersk brønn ble forvandlet til en oljekilde (!); oksene og esellet i stallen knelte foran Maria før fødselen; sola viste seg for en stund den samme natta, med en gyllen ring rundt, og i midten jomfruen med barnet. Det fortelles også at keiser Augustus skal ha sett Maria og Jesus i et syn akkurat idet de romerske senatorene skulle til å hylle ham (keiser Augustus) som en gud. Da falt keiseren selv på kne og hyllet barnet han så i synet.

Familien

Vi sier ofte at jula er familiens høytid. Her ligger det skjult en dypere symbolikk. For familien representerer slektens gang og menneskets fruktbarhet i mye større utstrekning enn vi tenker på med vårt moderne familiebegrep («kjernefamilien»). Dessuten må vi huske på at familien fra den tidligste kristne tid hadde en viktig historisk bakgrunn, nemlig den *hellige familie*: Maria, Josef og deres nyfødte. De måtte i hui og hast flykte for kong Herodes etter fødselen og bosatte seg utenlands, i Egypt, i 4-5 år før det var trygt å vende tilbake for den lille familien.

I tillegg kommer familiens symbolikk inn i den kristne gudstroen også på en annen måte, med Sønnen og Faderen. Den hellige Ånd ble dessuten i syrisk og østlig tradisjon i kristendommen betraktet som en feminin skikkelse. Dermed fikk vi et tokjønnert gudsbilde i tillegg til Sønnen. Vi kan også notere enda et poeng med familie-symbolikken: I deler av tradisjonen er julenissen betraktet som en slags farsfigur («Father Christmas»), en godslig, eldre far. Dette har kanskje også påvirket folkelige forestillinger om Gud Fader.

Familien er dermed et mye mer vidtrekkende symbol enn vi vanligvis er klar over, fra den norrøne familien i hedensk tid via den hellige familie og treenigheten i kristendommen til julenissens bidrag, så å si, til farsbildet.

Fargesymbolikk

Noen ord om fargesymbolene hører også hjemme her. I adventstiden pynter vi gjerne med lilla lys, lilla servietter og lignende. Dette tilsvarer også kirkelig tradisjon, hvor lilla er forberedelsens (og sorgens) farge. I katolsk tid var adventstiden også en fastetid, på linje med tiden før påske. Rødt reg-

ner de fleste kanskje som julas farge. Rødt er en varm farge som passer godt i vårt mer eller mindre hvite vinterlandskap. I kirkelig sammenheng er derimot julefargen hvitt, festens og gledens farge. Rødt, blodets og kjærlighetens farge, brukes imidlertid på andre juledag (se nedenfor om Stefanusdagen).

Værtegn og julemerker

24. desember fikk etter hvert stor betydning både i kirkelivet og folketroen. Værtegn knyttet til julaften er kjent fra gammel tid. Klart vær julenatt spådde godt molteår, ble det sagt mange steder. Likeså mente mange at mild julaften betydde mild vinter.

Viktigere var det likevel å følge med på været fra første juledag og utover. Juledagens vær ga varsel om været for januar i året som fulgte; været på andre juledag tilsvarte været i februar og så videre. Her i Østerdalen var det òg sagt at det var et godt tegn om juleveiene snødde igjen. Første juledags vær kunne også si noe om hele året som fulgte: ”Juledagen klår, eit godt år”, ble det sagt nordpå. I Solør het det at snø på barskogen og rim på lauvskogen julemorgen lovet et godt kornår. Fra Elverum kjenner vi følgende ordtak: ”Grønn jul gir hvass påske, hvit jul gir grønn påske”.

Tidligere ble ulike tegn for været på juledagene skåret inn i en bestemt bjelke eller stokk i huset. Det er opphavet til uttrykket «hvis ikke alle julemerker slår feil». Uttrykket er ofte feilaktig brukt: «Hvis ikke alle solemerker slår feil». Men det heter altså *julemerker*.

Stefanusdagen

26. desember feires i den vestlige kirke til minne om Stefanus, den første kristne martyrtyr (død ca. år 32 e.Kr.). Rødt er derfor den kirkelige fargen på andre juledag. Utenom-

bibelsk tradisjon vil ha det til at han var den første som så Betlehemsstjernen og skjønte hva den betydde. Stefanus regnes også som hestens skytshelgen. Forklaringen kan muligens være at han ifølge en nordisk legende skal ha vært stallknekt hos kong Herodes. Over store deler av Norden var det vanlig med hesteløp denne dagen («Stefanusritt», «juleskeid»).

Fra norsk folketradisjon kjenner vi til et par interessante overleveringer som hører til andre juledag. Det var viktig at hestene løp seg svett denne dagen; dette ville beskytte dem mot sykdom i året som kom. Det ble også sagt at hvis en fikk se sola i fjellbygdene andre dag jul, ville kornet bli modent neste høst.

Julebuk

De fleste har vært med på å «gå julebuk». Morsomst var det hvis de vi besøkte, ikke kjente oss igjen! Noen steder, for eksempel Grimsbu i Folldal, kaller de en tilsvarende skikk for *nyttårsgjet*.

Hvordan skal vi forstå denne skikken? Det skal ikke være lenger siden enn på slutten av 1800-tallet at folk oppfattet julebukken (julegeita) som et usynlig vesen som langsomt nærmet seg gården for å sjekke at forberedelsene til jul var i rute (jfr. Lussi og nissen). Særlig passet bukken eller geita på at alle fikk et nytt klesplagg til jul (ragg/ull?). Det ble også hevdet at julebukken deltok i åsgårdsreia julenatta. Dette vesenet var et skremsel for både voksne og barn. Den ville vite (som julenissen i nyere tid) hvem som hadde vært snille det siste året. Ifølge folkeminnegranskere kan julebukken ha sammenheng med dyrkelsen av guden Tor i førkristen tid.

Enda en mulig forklaring kan vi nevne: Håndverkere hadde helt opp til vår tid en merkelig symbolsk skikk, hvor den som

skulle bli tatt opp i lauget, ble forvandlet fra et stinkende, skittent dyr til et fullverdig medlem. Tilsvarende måtte de som for mange generasjoner siden skulle studere, gjennom et ritual hvor en liksom fikk avsagd hornene (som på en bukk) og fikk adgang til universitetet. Ordet *russ* er en forkortelse for *depositurus*, 'som skal legge av seg hornene' (vi har det samme ordet i *depositem*). Så hornene på den opprinnelige julebukken representerer altså det ubehøvede, rå og ukultiverete.

Men, for all del, med eller uten horn: Julebuk-skikken må vi gjerne holde på! Den har trolig eldgamle røtter.

Moderne julebuk: Gävlebukken i den svenske byen i Gävle (foto: NTB Scanpix).

Hvor lenge varer jula?

Det er tradisjon for at jula varer til 13. dag jul (6. januar), men òg til 20. dagen (13. januar). 6. januar var fra gammelt av regnet som Jesu fødselsdag. Denne dagen ble i Egypt allerede på 100-tallet feiret til minne om Jesu dåp, som man mente skjedde på samme dato som hans fødsel. Ortodokse kristne feirer fortsatt Jesu fødsel på denne datoen. I vår del av kristenheten ble 6. januar feiret som helligtrekongersdag, til minne om de vise menn og deres besøk i Betlehem.

20. dag jul er til minne om den danske helgenen St. Knut. «Sankte Knut feier jula ut» het det mange steder i landet. Andre steder ble det sagt slik: «Knut med sitt spjut jage jula ut». Uansett, om jula slutter 6. eller 13. januar, skulle juletreet nå høstes og bæres ut. «Høsting» av treet innebar å spise kakene som hadde hengt på treet jula igjennom, eller av det som lå i korgene (epler, nøtter). Resten av julematen skulle etes opp, det siste ølet og brennevinet drikkes.

Før vi avslutter, skal vi ta med et par stedsnavn knyttet til jula i vårt distrikt.

Fisk til jul

De fleste i det gamle bondesamfunnet vårt (og industrisamfunnet) hadde hardt kroppsarbeid og enkel kost de fleste av årets dager. Julematen var derfor en kjærkommen avveksling i kostholdet. Fra gammelt av i våre strøk spiste en gjerne lutefisk julekvelden. Et tjern i Femundsmarka (nord for nedre Roasten) har navnet *Julfisktjønna*. I Grådalen nord for Tufsingdalen fins også et tjern med det samme navnet. Her ble det fisket til jul. Bortsett fra Midtre Gauldal finner vi ikke dette navnet ellers i landet vårt.

Julekveldsstenen

På østsiden av Engersjøen i Trysil heter det *Julekveldsstenen*. Lignende navn finnes også andre steder. En julaften på første halvdel av 1700-tallet hadde to karer fra Heggeriset vært på julehandel i Trysil. Det ble sent før de kom på hjemvei. Isen på Engersjøen var utrygg, og inne på land var det ufremkommelig i det mørke og veiløse landskapet. Det ble til at karene måtte overnatte under en stein ved sjøkanten sør for Storsnes (lengst nord i nåværende Trysil kommune), og tilbringe julenatten der. Steinen hadde overheng, og gav et slags ly julekvelden.

I forbindelse med veiarbeid rundt 1970 ble steinen sprengt og dumpet ned i sjøen, men i 2010 ble en av steinblokken hentet opp igjen og satt opp som et minne om hendelsen julaften for snart 300 år siden.

Litteratur:

- Oddgeir Bruaset: *Du grøne, glitrande. Ei hyllest til juletreet*. Bergen 2017.
- Ørnulf Hodne: *Gamle folkelige værvarsler. 1700 værtegn fra hele landet*. Oslo 2001.
- Ørnulf Hodne: *Mystikk og magi i norsk folketro*. Oslo 2011.
- Per Holck: *Merkedager og gamle skikker*. Oslo 2001.
- Arne Dag Østigaard: *Den gode, gamle jula i fjellheimen*. Tynset 2014.
- *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Darmstadt 2015.
- *Store norske leksikon* (www.snl.no)

Artikkelen er en bearbeidet versjon av foredrag holdt ved Anno Museum, Tynset, 7. desember 2017.